

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ

УДК 631.1(477.64/.65) «1774.05/.07»
DOI: 10.31651/2413-8142-2018-20-40-45

С.С. Дідик

*кандидат історичних наук, старший викладач кафедри
суспільних дисциплін Запорізького державного
медичного університету*

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО НА ТЕРИТОРІЯХ НОВОЇ СЕРБІЇ ТА НОВОСЛОБІДСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ПОЛКУ ЗА МАТЕРІАЛАМИ «ЩОДЕННИКА ПОДОРОЖІ І.А. ГІЛЬДЕНШТЕДТА ЄЛИЗАВЕТГРАДСЬКОЮ ПРОВІНЦІЄЮ (ТРАВЕНЬ – ЛИПЕНЬ 1774 РОКУ)»

Автором статті на основі нарративного джерела особистого походження «Щоденника подорожі І.А. Гільденштедта Єлизаветградською провінцією (травень – липень 1774 року)» реконструйовано основні риси сільського господарства населення Нової Сербії та Новослобідського козацького полку. «Щоденник...» є інформаційним джерелом стосовно галузей сільського господарства, сільськогосподарських культур, що вирощувалися, врожайності, стану ґрунтів тощо. Його аналіз дозволяє констатувати, що землеробство та скотарство були основними галузями у господарстві населення краю, а садівництво, городництво і бджільництво носили допоміжний характер. Рівень розвитку сільського господарства на зазначених територіях сприяв задоволенню власних потреб населення у продуктах сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: Південь України, Нова Сербія, Новослобідський козацький полк, Єлизаветградська провінція, землеробство, скотарство, бджільництво, садівництво, городництво.

Постановка проблеми. Сільське господарство завжди відігравало важливу роль в історії українського народу. І XVIII століття не стало винятком. На цей час припадає початок активної колонізації та господарського освоєння Півдня України. Свій внесок у господарське освоєння краю зробило населення Нової Сербії та Новослобідського козацького полку.

Актуальність теми полягає у тому, що аграрна історія Нової Сербії та Новослобідського полку, на нашу думку, недостатньо висвітлені в історіографії. У реаліях сучасної історичної науки дослідники дедалі більше уваги звертають на історію «повсякдення». Однак для відтворення такої історії не кожне джерело стане у нагоді. Як найкраще для реконструкції історії повсякденності підходять щоденники подорожей, записки і нотатки мандрівників. Саме такі історичні джерела допоможуть цілісно, щедро та різнобічно реконструювати повсякденне життя (родючість

ґрунтів, особливості господарювання, соціально-етнічні параметри) як окремих людей, так і певних етнічних груп. У запропонованій статті для аналізу взято «Щоденник подорожі І.А. Гільденштедта Єлизаветградською провінцією (травень – липень 1774 року)». Це сприятиме реконструкції аграрного життя новосербців та новослободжан, особливостей їх господарювання, що є метою статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Щоденник подорожі Гільденштедта...» привертав увагу таких дослідників, істориків, краєзнавців минулого і сьогодення, як Г.І. Соколов [1, 389], В.І. Ястребов [2;3], М. Шугуров [4], Н.О. Никифоренко (вона ж – Н.О. Кір'язева) [5; 6; 7; 8], Пірко В.О [9].

«Щоденник...» переважно вивчали як джерело соціально-економічної історії окремих регіонів України другої половини XVIII ст. Проте використання інформативних можливостей щоденника носило спорадичний характер, дослідники, як правило, брали до уваги незначні обсяги фактичного матеріалу для інтерпретації тієї чи іншої теми свого дослідження. Найбільш комплексно і системно «Щоденник...» опрацювала наша сучасниця Н.А. Никифоренко. Вона здійснила ґрунтовний джерелознавчий аналіз «Щоденника...», показала його значущість та інформативні можливості. Одночас дослідниця розглядала «Щоденник...» передусім як важливе історичне джерело до соціально-економічної історії України другої половини XVIII ст. взагалі [5, 2-3].

Мета статті – на основі матеріалів «Щоденника подорожі І.А. Гільденштедта...» реконструювати основні аспекти сільськогосподарської діяльності мешканців Нової Сербії та Новослобідського козацького полку.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

1. реконструювати та накреслити основні риси розвитку сільського господарства Нової Сербії і Новослобідського козацького полку;
2. визначити основні і допоміжні галузі сільськогосподарського виробництва;
3. охарактеризувати якість ґрунтів та з'ясувати, які культури вирощувало місцеве населення;
4. з'ясувати ступінь ефективності сільського господарства на зазначених територіях.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступає «діалогічне» розуміння специфіки історичного пізнання. Такий підхід історичного пізнання передбачає особливий діалог між минулим та сьогоденням, який здійснюється за посередництвом історичного джерела – у нашому випадку – «Щоденника подорожі І.А. Гільденштедта...». Автор джерела та його дослідник виступають повноцінними суб'єктами такого діалогу.

Виклад основного матеріалу. Нова Сербія (1751–1764 рр.) – військово-землеробське поселення на Півдні України. За задумом російського уряду, на землях, відведених для створення Нової Сербії, планувалося оселити представників південнослов'янських народів – сербів, хорватів, болгар. З іноземців-колоністів були сформовані так звані Новосербські полки – Гусарський і Пандурський [10, 43, 48, 57].

Новослобідський козацький полк – козацький полк, який був утворений за наказом російського Сенату. Полк функціонував протягом 11 років (1753–1764 рр.) на Правобережній Україні, на частині території «Задніпровських місць» [11, 5–6]. У 1764 р. у зв'язку з кардинальними адміністративними реформами на Півдні України Новослобідський козацький полк і сусідня Нова Сербія були об'єднані у Новоросійську губернію (1764–1783 рр.) [10, 68; 11, 5–6]. Землі зазначених адміністративних утворень увійшли до складу Єлисаветградської провінції цієї губернії. Новосербські полки – Гусарський і Пандурський – були перетворені на Чорний і Жовтий гусарські полки відповідно. Новослобідський козацький полк був переформований у Єлисаветградський пікінерний полк [12, 657–667, 660–661]. Пізніше на землях Єлисаветградської провінції був оселений також Молдавський гусарський полк. Незважаючи на нетривалий час існування зазначених адміністративно-територіальних одиниць, їх населення зробило вагомий внесок в економічне освоєння території Південної України: розорює цілину, розводить худобу, насаджує сади.

Автор «Щоденника...» Йоган Антон Гільденштедт (1745–1781) – народився у Ризі, закінчив Берлінську медико-хірургічну колегію, а в 1768 р. у Франкфурті-на-Одері захистив дисертацію та отримав ступінь доктора медицини. По тому його було запрошено до Санкт-Петербурзької Академії наук для участі в академічних експедиціях із економіко-географічного вивчення «окраїн Російської імперії». Очоливши одну з Астраханських експедицій, протягом 1768–1775 рр. Й.А. Гільденштедт обстежував землі Нижнього Поволжя, Кавказу, Донщини та України. В 1768–1774 рр. як керівник наукової експедиції подорожував Україною. У 1773–1774 рр. вивчав Новоросійську, Слобідсько-Українську та Малоросійську губернії. В травні-липні 1774 р. він здійснив подорож Єлисаветградською провінцією Новоросійської губернії (територія колишніх Нової Сербії та Новослобідського полку). Основні результати його експедиційної діяльності знайшли відображення у «Reisen durch Russland und im Caucasischen Gebirge» – «Щоденнику...», «Мандрівних записках...», виданих вже по смерті автора П.-С. Палласом [3; 5, 3].

Наші попередники відзначали, що однією зі складностей опрацювання «Щоденника...» є те, що праця написана і видана німецькою мовою. Робилися спроби перекладу і видання російською, українською мовами. Однак повного перекладу і перевидання частини щоденника, присвяченої Україні, такі не було зроблено. Хоча окремі спроби у цьому напрямі робилися. Згадаємо напрацювання В.І. Ястребова [2], Н.А. Никифорова [6], А.В. Пивовара [3] тощо. У них опубліковано частини щоденника, присвячені Єлисаветградській провінції. Ми у своєму дослідженні послуговуємося працею Н.А. Никифорова [6].

Щоденник подорожі І.А. Гільденштедта належить до групи нарративних джерел і посідає особливе місце з-поміж джерел аграрної історії Нової Сербії та Новослобідського козацького полку. Щоденники на відміну від офіційних документів, передають емоції, власні спостереження і роздуми авторів, не обмежуючись сухою констатацією фактів. В такий спосіб це дозволяє нам, так би мовити, з перших вуст дізнатися про повсякденне життя мешканців краю, про їх господарські заняття тощо. Незважаючи на те, що І.А. Гільденштедт подорожував на 10 років пізніше від часу існування Нової Сербії та Новослобідського полку, за цей час на зазначених територіях мало що змінилося. Колишні новосербці та ново-слобожани, як і раніше, розводили худобу, сіяли хліб, орали землю [13, 36]. Автор «Щоденника...» на сторінках своєї праці іноді вживає назву «Нова Сербія» [6, 25], хоча таке адміністративно-територіальне поселення офіційно припинило існування у 1764 р. Це може свідчити про те, що у пам'яті людей ще жили старі назви, спомини про минулі часи, відчувалася певна ностальгія за минулим.

Подорожуючи Єлисаветградською провінцією, І.А. Гільденштедт особливу увагу звернув на розвиток сільського господарства у регіоні. Так мандрівник подав інформацію про сільськогосподарські культури, які вирощувало місцеве населення: переважно жито, овес, ячмінь, горох [6, 22, 34–35]. Меншою мірою сіяли пшеницю, гречку, турецькі боби (схожі на квасолу), кукурудзу (турецьку пшеницю) [6, 20, 30, 34–35]. Серед технічних культур – традиційні льон і коноплі [6, 30, 33]. Описуючи шлях від р. Плетений Ташлик до слободи Злинки, дослідник зазначав: «Майже весь час дорога йшла обробленими ланами, засіяними житом, ярою пшеницею, ячменем, просом, льоном, гречкою, коноплями, горохом» [6, 44]. Мандрівник від шанців Калніболото до Семлика, науковець зафіксував у щоденнику: «Жито вже цвіло, має помірну висоту, але є густе й зовсім без бур'яну; гречка й просо ледь проросли, пшениця, ячмінь, овес трапляються досить рідко; льону та конопель зовсім не видно...» [6, 30].

Подає інформацію академік І.А. Гільденштедт і про родючість ґрунтів. Родючим були ґрунти в околицях поселення Шаломош, на р. Синюха – слободи Маслово та Синюхин брід. Від р. Кам'янка у напрямку до шанця Вершино-Кам'янського 10 верст дорога йшла рівним родючим степом. Шар чорнозему на деяких землях бути завтовшки у фут (приблизно 30 см). Так, наприклад, було на землях між слободами Княжою та Лозоваткою. Земля там хоч і глинкувата, проте вкрита рівним шаром чорнозему [6, 27].

Менш родючими були ґрунти у мешканців слободи Злинка [6, 33]. Від шанця Вершино-Кам'янського 14 верст майже прямо на схід розкинувся цілком відкритий неродючий степ, і так аж до верхів'їв р. Малої Верблужки. Шар чорнозему тут був тонкий, тому і ґрунти були неродючі, – пояснює мандрівник [6, 36].

Часто неродючі ґрунти чергувалися з родючими і навпаки. Так, неродючий степ розкинувся на 12 верст від Верблужого карантину до села Зеленого. Поруч від шанця Жовтого до шанця Попельнастого на 16 верст шлях тягнувся вельми родючою відкритою рівниною, вкритою звичайними степовими рослинами [6, 36–37]. Такою ж пласкою родючою рівниною шлях йшов на 12 верст від р. Омельника до

верхів'їв балки Купиватої, а звідти 8 верст у тому ж напрямку до слободи Зибкої [6, 37].

Для покращення стану ґрунтів і збільшення врожайності І.А. Гільденштедт навіть рекомендував використовувати добрива, зокрема, білий вапняний мергель [6, 29,31; 14]. Його можна вдосталь роздобути поблизу Миргорода (Новомиргород – у 1751-1764 рр., фортеця, фактично столиця Нової Сербії [10, 56-57], а у 1774 р. – адміністративний центр Чорного гусарського полку. Не потрібно плутати з м. Миргород на Полтавщині). Траплявся він і по берегам Дніпра, і на землях інших слобід колишньої Нової Сербії та Новослобідського полку (шанці Липняжський, Тернівський, Сухоташилицький). Оскільки місцевий клімат був доволі сухий, а ґрунт глинуватий, масний і твердий, то від мергелю була б чимала користь, оскільки він має здатність розщеплювати масні частини, полегшує живлення рослин, притягує й довго тримає атмосферну вологу [6, 29,31].

Однак навіть за таких умов місцеві мешканці провінції збирали добрі врожаї у врожайні роки. Так академік повідомляє, що просо й гречка дають - сам 20-30, іноді ж просо дає і сам-50 [6, 26]. Жито може давати сам-10. Хоча у 1774 р. жито вродило погано і дало врожай лише сам-2 [6, 38]. На жаль, про врожайність інших культур він не повідомляє. Це підштовхує нас до думки, що саме просо, жито й гречка були основними сільськогосподарськими культурами, які вирощували місцеві мешканці.

Дослідник також докладно описав процеси оранки, сівби та збору врожаю. Так на шляху від слободи Чернецої до слободи Нестерівки вчений спостерігав як орють поле. У перший день підіймали цілину, на другий день її засівали просом і боронили. На піднятій цілині, зазвичай, у перший рік сіють просо, на другий рік – гречку, потім – пшеницю чи ячмінь, овес чи жито. Описує академік і знаряддя праці. Тутешня борона складається з гострих патичків, кожний завдовжки в п'ять (близько 20 см). Тутешній плуг схожий на грузинський, але менший за розміром і відрізняється від російської сохи. У плуг зазвичай впрягають 3-4 воли. Один орач править плугом, другий поганяє волів. Борозна плугу має 1 фут завширш, 1 дюйм (2,55 см) вглиб. За 10 хвилин роботи плуг просувається на 100 кроків. Ще І.А. Гільденштедт відзначав погану звичку місцевих «не давати зраному полю перепочити часинку до посіву, коли б бур'яни, вирвані плугом, могли б згнити» [6, 26]. Іноді землю орали «малим великоросійським плугом» (сохою), але він є мало придатний до місцевих умов, оскільки швидко ламається у твердому важкому глинуватому ґрунті [6, 33; 15].

Жнива ж в Єлизаветградській провінції починалися у кінці червня. Жито жали серпами й відразу ж в'язали у снопи, потім звозили на подвір'я, де і складали у копи як сіно, а потім потроху молотили. Наприкінці червня також косили сіно і косовиця тривала весь липень. У середині липня жали ячмінь та овес. У випадку, коли останні культури вродили погано, то їх доводилося просто косити. Так було у 1774 р. [6, 38].

Вчений звернув увагу, що під час сільськогосподарських робіт часто використовували працю вільнонайманих робітників. Так, коли господар наймає двох робітників орати поле його плугом та

волами, а потім сіяти, то вони працюють 6 днів на нього, а 2 дні – на себе. Однак свої лани робітники засівають власним зерном [6, 38].

Під час жнив дефіциту робочих рук найманих робітників не було. За свою роботу вони отримували плату натурою з частини врожаю або грошима. Так, з 7-ми снопів вони отримували 2, за молотьбу ж беруть частку: з жита, ячменю та вівса – $\frac{1}{6}$; з пшениці – $\frac{1}{7}$; з гороху – $\frac{1}{4}$; з проса – $\frac{1}{5}$. За косовицю найманий робітник отримував $\frac{1}{3}$ накошеного сіна або 15 коп. на день, і це із харчами господаря-роботодавця [6, 38].

Меншою мірою описані І.А. Гільденштедтом такі галузі землеробства, як садівництво і городництво. Серед культур городництва, які вирощували місцеві мешканці, академік виокремив тільки кавуни, дині, огірки, боби [6, 24].

Більше мандрівник повідомляє про садівництво. Він згадує, що найпоширенішими деревами у садах були яблуні, груші, вишні, сливи, черешні, персики, абрикоси, айва, шовковиця (молдавською – фрага), волоський горіх, мигдалеві дерева, глід, кизиліві дерева. І.А. Гільденштедт розрізняє три різновиди слив: угорка, мергелка, туркени (туркенья). Майже у всіх садках росли смородина і агрус [6, 23].

Мандруючи територією колишнього Пандурського полку Новосербського корпусу, поблизу Крюківського шанця, академік натрапив на сад, у якому росло 1000 вишневих дерев і майже стільки ж виноградних лоз. Ми вважаємо цю цифру перебільшенням, але інших даних у нас немає. У 1774 р. врожай на вишні був добрий. Вже на середину червня вишні достигли. Цебро вишень коштувало 10-15 коп. [6, 38].

Аналізуючи «Щоденник...», можна отримати інформацію про розвиток виноградарства у краю. У тому ж таки саду поблизу Крюкова росло близько 1000 виноградних лоз. Винограду 1774 р. вродив рясно, проте ягоди його були малопродатними до подальшого вживання чи переробки. Виноград вирощували на всій території Нової Сербії та Новослобідського козацького полку, але не дуже доброї якості й не завжди він давав добрі врожаї. Давалися в знаки невідповідні кліматичні умови. Так, І.А. Гільденштедт фіксує, що виноград сильно потерпає від весняних заморозків (він називає їх морозами). Водночас і самі місцеві мало про нього дбали [6, 22,38]. Дещо інша ситуація з вирощуванням винограду була у Новомиргороді. Місцеві запевняли мандрівника, що заморозки не шкодять лозі, а грона встигають визріти. Врожаї винограду збирали, але, вірогідно, у недостатній кількості, оскільки виготовленого вина вистачало лише для задоволення власних потреб [6, 28]. Можливо, науковець мав справу з іншим сортом винограду, який вирощують саме новомиргородці. Цей момент у своєму щоденнику він, на жаль, не уточнив.

Мандруючи колишньою Новою Сербією та Новослобідським козацьким полком, І.А. Гільденштедт у загальних рисах описав і скотарство. Місцеве населення розводило рогату худобу. Насамперед він згадує про волів: «Мешканці тутешні для роботи мають лише волів, а коней не заводять» (йдеться про слободу Цибулів) [6, 23]. Також вони тримали овець, свиней, коней і навіть буйволів. Коней тримали переважно розкольники [6, 34]. Буйволів – переважно болгари [6, 25]. Вчений згадує,

що у 1774 р. запорожці перешкоджали населенню Молдавського і Єлисаветградського полків (їх землі межували з землями Січі) у веденні господарства: випрягали волів з плугів, уганяли цілі стада овець і рогатої худоби. Академік згадує, що волів і коней також використовували у млинарстві [6, 25, 27].

Під час своєї подорожі науковець був свідком випадків епізоотії. Так, він констатував, що на весні 1774 р. лютувала пошесть рогатої худоби. Частіше хворіли молоді дворічні тварини. Хвороба проявляла себе у сльозоточінні, виділенні сморідної слизоти з носу, кволості, виснаженні та сильній спразі. Протягом тижня тварина помирала, або ж хвороба відступала. Зазвичай одужання тварини супроводжувалося бігункою. Сам природознавець робить припущення, що це була так звана «лінива лихоманка». Він запропонував навіть свій рецепт від зазначеного недугу – давати більше солі здоровим тваринам для того, щоб викликати спрагу та очищувати соки, а хворим – сіль із квасом [6, 25].

Землі Південної України вирізнялися багатонаціональним складом населення. Не була винятком і Єлисаветградська провінція. Мандруючи провінцією, академік подав інформацію про господарські заняття таких етнічних груп населення, як росіяни-розкольники та молдовани. Так росіяни-розкольники слободи Злинки обробляли лани, засівали їх житою, ярою пшеницею, ячменем, просом, льоном, гречкою, коноплями, горохом, просом. Землю орали «малим великоросійським плугом» (себто сохою). Однак він був мало придатним до місцевих умов, бо швидко ламався у місцевому твердому важкому глинистому ґрунті [6, 33-34; 15]. На відміну від «малоросів» (українців), розкольники віддавали перевагу розведенню коней. Саме вони були основною тягловою силою у їх господарствах. Рогатої худоби росіяни-старовіри розводили мало [6, 34].

Порівнюючи молдаван (самі себе вони називали волохами) і «малоросів», І.А. Гільденштедт виокремлює багато спільного між ними як у повсякденному житті, так і у способі ведення господарства. «...так само будують собі хати. У повсякденному жіночому одязі також нема відмінностей, крім того, що білу хустку малоросіянки обертають лише навколо голови, а молдованки й навколо шиї. Замість спідниці малоросіянки обертають нижню частину тіла кольоровою тканиною, волошки – шматом білого полотна. Його вони виготовляють самі почасти з конопель, почасти – з льону, тому майже у кожній хаті є ткацький верстат, і жінки без перепочинку за допомогою веретена займаються прядінням. Чоловічий одяг також схожий на малоросійський, тільки у молдаван нема свиток» [6, 34]. Тобто, як і українці, молдаван вирощують технічні культури – льон і коноплі. Так само, як і українці, молдаван використовують волів як тягло: «Орють великим плугом, 4-ма парами волів, як малороси» [6, 34-35]. Сіють переважно пшеницю, просо, жито, ячмінь, овес, гречку, турецькі боби та кукурудзу (турецьку пшеницю). Кукурудзи сіють мало. Мандрівник вважав, що молдаван запровадили у господарський обіг жито та гречку. Також вони багато розводили овець (започаткували вівчарство в краю) і свиней. Коней розводили мало [6, 34-35].

І.А. Гільденштедт у своєму «Щоденнику...» повідомив про таку галузь сільського господарства, як бджільництво. Як вулики населення часто-густо використовувало липові колоди. Розмір такої колоди був 3 фути (близько 1 м) завдовжки і 1 фут (30 см) завширшки. У колоді-вулику прорубували отвір завбільшки з палець, горішній край щільно закривали дошкою, всередину вставляли горизонтально 4 патичка, щоб до них бджоли прикріплювали соти. Влітали і вилітали бджоли через бічні отвори. Взимку борті тримали у льоху. Для зміцнення роїв бджіл переганяли з сильних роїв до слабших підкурюванням. Якщо була потреба зовсім спорожнити вулик, бджіл знищували, обкурюючи його гниляком. Пасіки з вуликами розміщували переважно у лісах і лісках. Таку пасіку природознавець бачив у ліску, який називався Мертанова Пасіка, поблизу поселення Вершацьк. У ліску стояло більше ста вуликів. Щоб запобігти гниттю вуликів, їх бризкали відваром із ясинця (Ясенець білий – *Dictamnus albus* – занесений до Червоної книги України [6, 23, 26; 16].

Висновки. Аналіз «Щоденнику подорожі І.А. Гільденштедта Єлисаветградською провінцією...» дозволяє нам реконструювати та накреслити основні риси розвитку сільського господарства Нової Сербії та Новослобідського козацького полку. Зазначимо, що основою сільського господарства названих територій було землеробство. Населення вирощувало жито, овес, ячмінь, горох, просо, пшеницю, гречку. З технічних культур – льон і коноплі. Місцеві ґрунти на зазначених територіях поділялися на родючі та неродючі, котрі часто чергувалися між собою. Зібраного врожаю населенню цілком вистачало для задоволення власних потреб. Допоміжними галузями землеробства були садівництво і городництво. Найпоширенішими садовими деревами були яблуні, груші, вишні, сливи, черешні, персики, абрикоси, айва, шовковиця, волоський горіх, мигдалеві дерева, глід, кизиліві дерева. Виноградарство хоча і було розповсюджене серед мешканців колишніх Нової Сербії та Новослобідського, однак відіграло незначну роль і ледве могло забезпечити місцеві потреби. Скотарство також представлено у нотатках академіка І.А. Гільденштедта. Місцеві тримали рогату худобу, овець, свиней, коней і навіть буйволів. Також займалися бджільництвом. Аналізуючи матеріали «Щоденника...», можна виокремити господарства українців, молдаван та росіян-розколників. Зазначені етнічні групи мали певні відмінності у веденні сільського господарства.

Таким чином, рівень розвитку сільського господарства на землях Нової Сербії та Новослобідському полку загалом дозволяв задовольнити потреби населення в продуктах сільськогосподарського виробництва.

Список використаної літератури та джерел:

1. Соколов К. Историческая и статистическая записка о военном городе Елисаветграде / К. Соколов // Записки Одесского общества истории и древностей (далі - ЗООИД). – 1848. – Т. 2. – Отд. I. - С. 386–395.
2. Путешествие И.А. Гильденштедта по Елисаветградской провинции (1774 г.) // Елисаветградский вестник. – 1889. - № 38, 41, 44, 49, 51, 53, 60, 64, 65, 69.
3. Подорож Єлисаветградською провінцією 1774 року (Передмова. Пивовар А.В.) [Електронний ресурс] / Мислене древо. – Режим доступу: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/HistSources/Gueldenstaedt1774/>

Preface.html

4. Шугуров М. Дневник путешествия в Южную Россию ак. С.-Петербургской Академии наук Гильденштедта в 1773-1774 гг. / М. Шугуров // ЗООИД. – 1879. – Т.ХІ. – С. 180-228
5. Никифорова Н.О. Мандрівні записки Й.А.Гільденштедта як джерело з соціально-економічної історії України другої половини XVIII ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 00.07.06 / Н.О. Никифорова; Донец. держ. ун-т. – Донецьк, 2000 – укр.
6. Никифорова Н.О. Щоденник подорожі І.А. Гільденштедта Єлизаветградською провінцією (травень – липень 1774 року) / Н.О. Никифорова // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII–XIX ст. – Вип. 4 (5). – 1999. – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 1999. – С. 15-40.
7. Никифорова Н.О. Про сільськогосподарське виробництво у маєтках К. Розумовського у другій половині XVIII ст. (на матеріалах “Щоденника” І.А. Гільденштедта) / Н.О. Никифорова // Питання аграрної історії України та Росії (XVIII-XIX ст.): Матеріали третіх наукових читань, присвячених пам’яті Д.П. Пойди. – Дніпропетровськ, 1999. – С. 66-71.
8. Кір’язєва Н.О. Про “релігійну толерантність” у політиці російського уряду щодо заселення Новоросії у 60-70-х рр. XVIII ст. (за матеріалами подорожі Й.А. Гільденштедта) / Н.О. Кір’язєва // Вісник Університету внутрішніх справ. – Вип.7. – Ч.1.–Харків, 1999. – С. 65-68.
9. Никифорова Н., Пірко В. Мандрівні записки І.А. Гільденштедта як джерело з історії України другої половини XVIII ст. / Н. Никифорова, І. Пірко – У кн.: Осягнення історії: Збірник наукових праць на пошану професора М.П. Ковальського з нагоди 70-річчя. – Острого- Нью-Йорк, 1999. – С. 376-389
10. Посунько О.М. Нова Сербія та Слов’яносербія – військово-землеробські поселення на Півдні України (1751 – 1764 рр.). / О.М. Посунько // Канцелярія Новосербського корпусу (1754–1764 рр.) – Запоріжжя, 2005. – С. 43-96.
11. Дідик С.С. Новослобідський козацький полк (1753–1764.) / С.С. Дідик. -К., 2013. – 188 с. (Серія «Запорізька спадщина». Випуск 18)
12. Полное собрание законов Российской империи. – СПб.: Печатано в Типографии 2 Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1830. – Т. 16. – С. 657-667, 660-661.
13. Дідик С.С. Новослобідський козацький полк (1753-1764 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Дідик Сергій Сергійович ; ДВНЗ «Запорізький національний університет МОН України». - Запоріжжя, 2009. - 278 арк.
14. Полезное ископаемое мергель, как удобрение [Електронний ресурс] / Агро Бизнес. Бизнес на ельском хозяйстве от А до Я. – Режим доступу: <http://www.agro-biz.ru/udobreniya/poleznoe-iskopaemoe-mergel-kak-udobrenie.html#i-3>
15. А. Шмидт. Ватериалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Херсонская губерния. – 2. Земледельческие орудия [Електронний ресурс] / Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д.І.Чижевського. – Режим доступу: <http://library.kr.ua/elib/shmidt/zemorud.html>
16. Ясенень білий *Dictamnus albus* L. (*D. fraxinella* DC.) [Електронний ресурс] / Червона книга України. – Режим доступу: <https://redbook-ua.org/item/dictamnus-albus-l/>

References:

1. Sokolov, K. (1848). Historical and statistical note on the military city of Elisavetgrad. ZOOID, Vol. 2, 386–395 (in Rus.).
2. Journey, I. Gildenstedt to the Elisavetgrad province in 1774. (1889). Elisavetgrad bulletin, 1 38, 41, 44, 49, 51, 53, 60, 64, 65, 69 (in Russ.).
3. Journey to the Elisavetgrad province in 1774 (Preface: A.V Pivovar). Myslene drevo. Retrieved from <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/HistSources/Gueldenstaedt1774/Preface.html> (in Rus.).

4. Shugurov, M. Diary of travel to Southern Russia ac. St. Petersburg Academy of Sciences Gildenstedt in 1773-1774. ZOOID, Vol. XI, 180-228 (in Rus.).
5. Nikiforenko, N. Travel notes of I.A. Gildenstedt as a source of social-economic history of Ukraine in the second half of the 18th century. Manuscript. Thesis for a Candidate’s degree by speciality 07.00.06 – Historiography, source-studying and special historical subjects. Donetsk State University, Donetsk, 2000 (in Ukr.).
6. Nikiforenko, N. (1999) Travel diary I.A. Gildenstedt to the Elizavetgrad province (May - July 1774). Notes of the Research Laboratory of the History of Southern Ukraine of Zaporizhzhya State University: Southern Ukraine of the XVIII-XIX centuries. 4 (5). Zaporozhye: RA “Tandem-U”, 15-40 (in Ukr).
7. Nikiforenko, N. (1999). About agricultural production in the possessions of K. Razumovsky in the second half of the XVIII century (according to the materials of “Diary” by I. Gildenstedt). Questions of the agrarian history of Ukraine and Russia (XVIII-XIX centuries): Materials of the third scientific readings devoted to the memory of D.P.Poyda. Dnipropetrovsk, 66-71 (in Ukr).
8. Kiryazeva, N. (1999) About “Religious Tolerance” in the policy of the Russian government regarding the settlement of Novorossia in the 60’s and 70’s of the XVIII century (based on travel materials by I.A. Gildenstedt). Bulletin of the University of Internal Affairs,7, part 1. Kharkiv, 65-68 (in Ukr).
9. Nikiforenko, N. & Pirko, V. (1999). Travel notes of I.A. Gildenstedt as a source of social-economic history of Ukraine in the second half of the 18th century. In the book: The comprehension of history: Collection of scientific works in honor of Professor M.P. Kovalsky on the occasion of the 70th anniversary. Ostrog - New York, 376-389 (in Ukr.).
10. Posun’ko, O. (2005). New Serbia and Slavic Serbia - military-agricultural settlements on the South of Ukraine. Office Novoserbskiy corps (1754–1764). Zaporizhzhya, 43–96 (in Ukr).
11. Didyk, S. (2013). Novoslobidskiy Cossack regiment (1753-1764). Kyiv. (Zaporozhia legacy. Vol. 18) (in Ukr.).
12. Complete collection of laws of the Russian Empire. (1830). Spb, Vol. 14 (in Russ.).
13. Didyk, S. Novoslobidskiy Cossack regiment (1753-1764) : diss. kand. ist. nauk. (Phd of historical Sciences diss). Zaporizhzhya, 2009 (in Ukr.).
14. Mineral marl, as fertilizer. Agro Business. Business on agriculture from A to Z. Retrieved from <http://www.agro-biz.ru/udobreniya/poleznoe-iskopaemoe-mergel-kak-udobrenie.html#i-3> (in Russ.)
15. Shmidt, A. (1863). Materials for the geography and statistics of Russia, collected by the officers of the General Staff. Kherson Province. SPb., Vol. I. Kirovohrad Regional Universal Research Library named after D.I.Chizhevsky. Retrieved from <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/HistSources/Gueldenstaedt1774/Preface.html> (in Rus.)
16. Yasenets white *Dictamnus albus* L. (*D. fraxinella* DC.). Red book of Ukraine. Retrieved from <https://redbook-ua.org/item/dictamnus-albus-l/>

S. Didyk

AGRICULTURE IN THE TERRITORIES OF NEW SERBIA AND THE NOVOSLOBIDSKIY COSSACK REGIMENT ON THE BASIS OF THE MATERIALS OF THE TRAVEL DIARY OF I.A. GILDENSTEDT ELIZAVETGRAD PROVINCE (MAY-JULY 1774)

Introduction. Aspects of the agricultural history of New Serbia and the Novoslobidskiy Cossack Regiment are not sufficiently lighted in historiography. Given the realities of modern historical science, researchers increasingly pay attention to the history of “everyday life.” Historical narrative sources of personal provenance - travel diaries, notes and traveler notes - are best suited for the reconstruction of the history of everyday life. To recreate the daily agricultural history of New Serbia and the Novoslobidskiy Regiment, we will use

the Diary of Travel I.A. Gildenstedt Elizavetgrad province (May-July 1774). " "Diary ..." allows to find out the fertility of soils, peculiarities of farm management, social and ethnic dimensions.

Purpose. Analyze the work of Academician I.A. Gildenstedt and use it for the reconstruction of the agrarian aspects of the history of the Novoslobidskiy Cossack Regiment and New Serbia.

Results. Backbone of the agriculture of these territories was land husbandry. The population grew rye, oats, barley, peas, millet, wheat, buckwheat. Flax and hemp can be severed among the technical crops. Local soils in these territories were divided into fertile and non-fertile, and often alternated with each other. But, in general, we can state that the harvest was enough for the population to satisfy their own needs. The auxiliary branches of agriculture are homestead horticulture and gardening. The most common garden trees were apples, pears, cherries, plums, sweet cherries, peaches, apricots, quince, mulberry, walnuts, almond trees, hawthorn, cypress trees. Although the viticulture was common among the inhabitants of the former New Serbia and Novoslobidskiy regiment, it played a minor role and barely could provide local needs. Cattle-breeding is also presented in the notes of Academician I.A. Gildenstedt. Locals kept cattle, sheep, pigs, horses and even buffaloes. Special mention should go to the households of Ukrainians, Moldovans and Russian schismatics. These ethnic groups have had some differences in the agricultural methods. Thus, Russian schismatics used horses as a drag force; Bulgarian population raised buffaloes; the Moldavian and Ukrainian populations preferred oxen. Analyzing the materials of "Diary ..." we can understand that beekeeping was also presented on these lands.

Originality. Based on Travel Diary I.A. Gildenstedt of the Elizavetgrad province (May-July 1774) "the agrarian life of the natives of New Serbia and the Novoslobidskiy Cossack Regiment was reconstructed; The basic and auxiliary branches of agricultural production are determined; characteristics of soil quality are provided; it was determined which cultures were cultivated by the local population; the degree of efficiency of agriculture in the specified territories is determined.

Conclusion. So, the analysis of "Travel Diary I.A. Gildenstedt of the Elizavetgrad province ..." "allows us to reconstruct and outline the main features of the development of agriculture in New Serbia and the Novoslobidskiy Cossack Regiment. We can state that the level of development of agriculture on the lands of New Serbia and Novoslobidskiy regiment as a whole allowed to meet the own needs of the population in agricultural products.

Key words: South of Ukraine, New Serbia, Novoslobidskiy Cossack regiment, Elizavetgrad province, agriculture, cattle-breeding, beekeeping, trucking, gardening.

УДК 94(477.83)18/19:821.161.9(092)
DOI: 10.31651/2413-8142-2018-20-45-50

В. І. Драган

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ПРОБЛЕМИ СТАНОВИЩА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА У ДОБУ АВСТРО-УГОРСЬКОГО ПАНУВАННЯ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ СТЕФАНА КОВАЛІВА

На основі вивчення творчої спадщини С. Коваліва охарактеризовано соціально-економічне становище західноукраїнського села в часи айстро-угорського панування. У результаті проведеного дослідження визначено, що різножанрові праці С. Коваліва про край приваблюють насамперед багатством живих спостережень і яскравістю описів. Це дає можливість

правдиво побачити ті проблеми життя і побуту населення, з якими воно перебувало насправді в останній чверті XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: Стефан Ковалів, соціально-економічне становище, життя, побут, західноукраїнське село, австро-угорське панування, творча спадщина.

Постановка проблеми. Ім'я Стефана Коваліва посідає вагоме місце серед українських письменників останньої чверті XIX ст., адже він немало внеску вклав у розвиток тогочасного культурно-освітнього та громадсько-політичного життя краю. Ще за життя С. Ковалів став відомим як письменник, педагог, освітянський діяч, був автором шкільних підручників, публіцистом тощо. Поширена ним творча спадщина з упевненістю дозволяє назвати його сіячем мудрості з-поміж народу, який тривалий час перебував у бідності та темряві неосвіченості. У своїх різножанрових творах С. Ковалів полишив чимало відомостей про соціально-економічне життя рідного народу, про діяльність нафтопромислів і становлення робітничого класу в Східній Галичині. Саме за це свого часу І. Франко прозвав його «співцем Галицької Каліфорнії».

Таке приязне ставлення І. Франка до творчості С. Коваліва було логічним, адже саме великий український вчений посприяв тому, щоб С. Ковалів присвячував свої твори відображенню тих реалій галицького села доби айстро-угорського володарювання, яким воно тяготило. С. Ковалів палко відгукнувся на Франкову відозву зображати ті важкі нужди соціально-економічного життя населення, його гіркий побут, гніт, постійні страждання і нескінченну кривду. За життя видати значну частину праць Стефанові Коваліву допоміг саме Іван Франко, який часто бував у Бориславі й зупинявся в його будинку [5, 45-46].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творча спадщина С. Коваліва глибоко не досліджена та не переосмислена. Лише за більше ніж півстолітній період нагромадилася незначна когорта праць, де б дослідники безпосередньо чи опосередковано вивчали порушену нами проблему. З огляду на це, звертаємо увагу на передмови В. Лесина до видання «Степан Ковалів. Вибрані оповідання» (1952 р.) й В. Лесина та С. Дегтяря до книги «Стефан Ковалів. Твори» (1958 р.), в яких автори акцентують на творчих зацікавленнях галицького письменника [22; 23]. У роки незалежності України з нагоди 150-ти річчя від дня народження С. Коваліва, у 1998 р., побачила світ книга Р. Горака «Стефан Ковалів», котра уміщує в собі чимало інформації про життя і діяльність С. Коваліва [4]. Значної уваги заслуговує монографія О. Колінько «Стефан Ковалів. Мала проза крізь призму часу (сучасна інтерпретація)», котра побачила світ у 2002 р. [20]. На її сторінках дослідниця різноаспектно репрезентує аналіз теми сільського життя і побуту в художньому осмисленні С. Коваліва. У 2006 р. вийшла монографія В. Гетьмана «Освітня діяльність і педагогічні погляди Степана Коваліва», де представлено окремі аспекти порушеної нами проблеми [1].

Окрім цього, упродовж останніх років побачили світ кілька видань із недрукованої спадщини С. Коваліва, де уміщені художні твори, статті, нариси, казки, щоденник, листування письменника тощо, зміст котрих дає можливість дослідникам глибше пізнати